

אוניברסיטת בר-אילן

לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבועי

פרשת אחרי-מות ופסח, תשס"ה
מספר 597

מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

וחי בהם

הביטוי **וחי בהם** מופיע פעמים רבות בתנ"ך ונדרון רבות בכל הספרות התורנית. בפרשתנו כתוב "את משפטי תעשו ואת חקתי תשמרו ללכת בהם אני ה' א-להיכם. ושמרתם את חקתי ואת משפטי אשר יעשה אתם האדם וחי בהם אני ה'" (יח-ד-ה). דוגמה נוספת, הנביא יחזקאל אומר: "ואתן להם את חקתי ואת משפטי הודעתי אותם אשר יעשה אותם האדם וחי בהם" (כ:יא), ועוד הרבה.

בפסוקים שציטטנו מפרשתנו כתוב: "את משפטי תעשו ואת חקתי תשמרו", והשאלה היא מה הם המשפטים ומה הם החוקים? כמו כן יש להבין מדוע במשפטים נאמר "תעשו" ובחוקים נאמר "תשמרו". הגמרא מפרשת שהמשפטים אלו ציוויים שהשכל מחייבם, שאם לא היו כתובים ראוי היה שייכתבו, כמו עבודה זרה, גילוי עריות, שפיכות דמים, גזל וכו'. לעומת זאת, חוקים הם ציוויים שאין להם הסבר רציונלי, כמו איסור אכילת חזיר ואיסור לבישת שעטנז (יומא סז, ע"ב). לכן בקבוצה הראשונה – המשפטים, די בציווי "תעשו", ואילו בקבוצה השנייה – החוקים, יש צורך באזהרה על עצם שמירתם.¹

מעניין לציין, שהפסוק בפרשתנו: "ושמרתם את חקתי ואת משפטי אשר יעשה אתם האדם וחי בהם אני ה'", מבטיח לכאורה שכל אדם (לאו דווקא יהודי) המקיים את מצוות התורה זוכה שיתקיים בו **וחי בהם**. הגמרא מתייחסת במקומות שונים לעניין הדגשת המילה **אדם**. בבבא קמא (לח, ע"א) אומרת הגמרא שמכיוון שבפסוק כתוב "אדם" ולא כתוב כוהנים לוויים וישראלים, גם נכרי העוסק בתורה הוא ככוהן גדול ומקבל שכר, אבל לא כמצווה ועושה אלא כמי ש"אינו מצווה ועושה". מגמרא זו לא ברור אם מדובר בנכרי המקיים את שבע מצוות בני נח או זה המקיים את כל מצוות התורה. הרשב"א במקום מפרש שהכוונה לשבע מצוות בני נח בהסתמך על הגמרא בסנהדרין.²

מה פירוש "**וחי בהם**"? רש"י במקום אומר: "לעולם הבא, שאם תאמר בעולם הזה, והלא סופו הוא מת. כלומר, המקיים את התורה יש לו עולם הבא, או שכרו בעולם הבא, כפי שאומר הרמב"ם:³ "שכל מי שהתקין עצמו ונפשו בכשרון המידות והדעות באמונת הבורא יתברך, הוא מבני עולם הבא", כולל נכרי. אבל מפרשים רבים אחרים אינם מפרשים כמו רש"י. הרשב"ם, למשל, אומר על אתר: "**וחי בהם**, אבל אם לא יעשה, ונכרתו הנפשות העש'ת מקרב עמם". אם תקיים את התורה - וחי בהם, בעולם הזה, אבל אם לא תקיים את התורה - תיכרת מקרב העם. פירוש זה עונה כמובן על שאלת רש"י "והלא סופו הוא מת".

גם הרמב"ן⁴ מפרש שהביטוי **וחי בהם** מתייחס לחיי העולם הזה, לפחות כאשר מדובר במצוות הנקראות משפטים. לפי הרמב"ן, משפטים אלו הם הדינים המופיעים בפרשת "ואלה המשפטים": "הדינים נתנו לחיי האדם בישוב המדינות ובשלום האדם ושלא יזיק איש את רעהו ולא ימיתנו". הרמב"ן מביא גם הוא את המדרש המובא ברש"י שהכוונה לעולם הבא. אך נראה שהוא מייחס את הביטוי **וחי בהם** גם לשכר המצוות בעולם הזה – האפשרות לקיים חיי חברה תקינים גם לפרט וגם לכלל, וגם לשכר שמקבלים על קיום המשפטים והחוקים, בעולם הבא. אבן עזרא⁵ מנסח את הדברים כך: "רק ילך אחר תורת אלוקיני ולא יסור ממנה ימין ושמאל וישמור המצוות אשר יעשה אותם האדם וחי בהם בשני העולמות".

מהביטוי **וחי בהם** למדו חכמינו לא רק את עניין השכר על קיום המצוות, אלא גם את עניין קידוש החיים. הנושא הזה פורס את כנפיו על כל שטחי החיים היהודיים ויש לו ביטוי הלכתי בנושאים שונים. הצד השווה בהלכות אלה הוא, שאם, חס ושלום, קיימת סכנה לחיי אדם, **מצווה** לעבור על מצוות התורה על מנת להציל חיים. להלן כמה דוגמאות.

¹ תורה תמימה לויק' יח-ה.

² סנהדרין נט, ע"א. רבי יוחנן אומר: "נכרי העוסק בתורה חייב מיתה כי כתוב 'תורה ציווה לנו משה מורשה'. ושם הגמרא מסיקה שנכרי מקבל שכר רק על המצוות של בן נח, שבהן הוא מצווה.

³ ויק' יח-ה: תורה תמימה בשם הרמב"ם.

⁴ רמב"ן לויק' יח-ד, ד"ה ועל דרך הפשט.

⁵ אבן עזרא, קהלת ז:יח.

א. מצבים שבהם מותר לאכול מאכלים אסורים: מסופר במל"ב (פרק ו) על הרעב שהיה בשומרון, עקב המצור הממושך או הבצורת הממושכת. מקורות המחיה התדלדלו, ולאחר שהבהמות הטהורות נאכלו, התחילו לאכול גם בהמות שאינן טהורות, ומחירן של אלה עלה. מחיר ראש חמור הגיע ל- 80 כסף. הרלב"ג⁶ אומר בפירושו על אתר: "וידמה שזמן המצור ארוך מאד ולזה הגיע העניין בשומרון מחוזק הרעב שהיה שם ראש חמור שוה שמונים כסף והיו אוכלים אותו מפני הרעב כי התורה אמרה וחי בהם ולא שימות בהם". כלומר, בעת סכנה מותר לאכול מאכלים אסורים.

ב. פיקוח נפש וחילול שבת: התוספתא במסכת שבת⁷ אומרת "אם הורגין נפש להחיות נפש בספק דין בהוא שידחו את השבת להחיות נפש בספק. הא לא נתנו מצוות לישראל אלא לחיות בהן שנאמר אשר יעשה אותם האדם וחי בהם ולא שימות בהן. אין כל דבר עומד בפני פיקוח נפש חוץ מעבודה זרה, גילוי עריות ושפיכות דמים". רואים שהשבת נדחית אף מפני ספק פיקוח נפש, וכך כל המצוות האחרות חוץ מעבודה זרה, גילוי עריות ושפיכות דמים. אם עומד יהודי בפני הברירה לעבור על מצוות התורה (חוץ משלוש הנ"ל) או שיהרגו אותו, עליו לעבור על המצוות ולא להיחרג, אלא אם כן מדובר על תקופת שמד שאז חייבים למסור את הנפש ולא לעבור על אף אחת מהמצוות. כדאי להדגיש שגם בעבודה זרה, גילוי עריות ושפיכות דמים, שעליהן חייבים למסור את הנפש, הכוונה היא אך ורק בפרהסייה⁸. גם הרי"ף⁹ אומר שמחללים את השבת לא רק במקרה של פיקוח נפש ודאי, אלא גם על ספק פיקוח נפש, והוא מוסיף, בהסתמך על הפסוק בפרשתנו, שכך היא ההלכה למעשה. לכן פסק רב אחאי גאון¹⁰ שאם קיים ויכוח בין שני רופאים אם חולה מסוים נמצא בסכנת חיים, מחללים עליו את השבת כי הרי זה מצב של ספק פיקוח נפש.

הסוגיה העיקרית הדנה בנושא פיקוח נפש וחילול שבת מופיעה במסכת יומא (פה, ע"ב). הגמרא מביאה שם במסגרת הדיון בנושא זה את הדוגמא של "אם במחלת ימצא הגנב" (שהביא התוספתא דלעיל) כדי ללמוד ממנה קל וחומר, וכן נימוקים אחרים, ומרחיבה בזה של רבי שמעון בן מנסיא ורבי יהודה בשם שמואל. רבי שמעון בן מנסיא אומר: "כתוב: 'ושמרו בני ישראל את השבת' חלל עליו שבת אחת, כדי שישמור שבתות הרבה. אמר רבי יהודה אמר שמואל ... 'וחי בהם' ולא שימות בהם". מסקנת הגמרא היא שזהו הנימוק הדומיננטי, כי את שאר הנימוקים ניתן להפריך. הנימוק של "חלל עליו שבת אחת, כדי שישמור שבתות הרבה" חל על מקרים שפעולת ההצלה ודאי תועיל לחולה. אבל הנימוק של וחי בהם חל על פעולות הצלה שיש לעשותן גם אם אין ביטחון גמור שיועילו.

ג. תרומת אברים אף תמורת תשלום: בשנים האחרונות עולה שאלה זו לעתים קרובות על סדר היום הציבורי. ישנם מקרים רבים שאנשים מוכנים למכור אברים (למשל כליה) בגלל מצוקה כספית. האם מותר לעשות זאת? האם גם מקרה כזה מכוסה באמירה וחי בהם ולא שימות בהם? השאלה מתעוררת, כי הגמרא בנזיר (יט, ע"א) אומרת שהנזיר נקרא חוטא למרות שציער עצמו רק מן היין. משמע שאם מישהו מצער את כל גופו - על אחת כמה וכמה. הגרש"ז אויערבאך¹¹ פסק שמותר לאדם לחבול בגופו כדי למכור אחד מאיבריו, משום שגם אם יש להניח שללא תמורה כספית לא היה עושה זאת, הרי ודאי הוא גם מתכוון להצלת נפשות.

ד. השתלת לב: השתלת לב אפשרית רק כאשר הלב הנתרם עדיין פועם (ייתכן על-ידי הנשמה מלאכותית) באדם שלקה במוות מוחי. השאלה היא האם במצב זה האדם נחשב לחי או מת? מובן שאם הוא נחשב לחי, הוצאת לבו נחשבת כרצח לפי דעת התורה, כי הרי כתוב וחי בהם. הפוסקים הגרי"ש אלישיב והגרש"ז אויערבאך¹² הוכיחו על סמך סוגיית הגמרא¹³ שקביעת המוות תלויה בהפסקת הנשימה, ולכן השתלת לבבות נחשבת לרצח. למרות שהסתמכנו רק על מספר מצומצם של דוגמאות נראה שהצלחנו להוכיח שתורתנו היא תורת חיים הדואגת לחיים מאושרים לכלל ולפרט. עץ חיים היא למחזיקים בה ותומכיה מאושר.

פרופ' יהושע עברי

המחלקה להנדסת חשמל ומחשבים, אוניברסיטת בן-גוריון

⁶ רלב"ג מל"ב ו:כד, ד"ה ויעל.

⁷ תוספתא מסכת שבת (ליברמן), פרק ט"ו הלכה י"ז.

⁸ עבודה זרה כז, ע"ב.

⁹ רי"ף, מסכת שבת מ, ע"א.

¹⁰ שאלתות דרב אחאי גאון, פרשת שמות (שאלתא לז-מ) שאלתא ל"ח, ד"ה שאלתא דמחייבין.

¹¹ מאורות הדף היומי חלק ג', עמוד רלד.

¹² מאורות הדף היומי חלק ד', עמוד נ"א.

¹³ סוטה מה, ע"ב.